

УДК 821. 161

І. В. Шпак

Дніпропетровськ

ФЕНТЕЗІ ЯК ЖАНР МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Аналізуються виникнення поняття масова культура в цілому, та масова література зокрема, предтечі цих явищ. Увага звертається на жанри масової літератури, особливо на жанр фентезі. Виявляються характерні риси жанру та певні відмінності поміж вітчизняним та закордонним фентезі.

Ключові слова: фентезі, масова література, масова культура, реципієнт, міфологія.

Анализируются возникновение понятия массовая культура в целом, и массовая литература в частности, предтечи этих явлений. Внимание обращается на жанры массовой литературы, особенно на жанр фэнтези. Выявляются характерные черты жанра фэнтези и определенные отличия между отечественным и заграничным фэнтези.

Ключевые слова: фэнтези, массовая литература, массовая культура, реципиент, мифология.

The beginnings of the notion "mass culture" in general and "mass literature" in particular are analyzed. Special attention is paid to the genres of mass literature, in particular – fantasy genre. In the course of analysis the typical features of the genre as well as the difference between foreign and home fantasy are discovered.

Key words: fantasy, mass literature, mass culture, recipient, mythology.

У сучасній культурі ясно виділяються два полюси: популярної (масової) і високої (елітарної, інноваційної) літератури. Між ними немає непрохідної стіни, але існує цілий ряд переходів і крапок. Дотепер немає точних і однозначних визначень, які вичерпно описували б ці два типи культур. Останнім часом у теорії масової культури відбувся істотний стрибок у розумінні цього явища, котрий, однак, не сприяв якісному ростові теоретичного обґрунтування. Так, у першій половині ХХ в. у західній науці домінувала думка про масову культуру як про щось вороже справжній культурі.

Теорія масового суспільства існує більш 100 років. Моделлю маси для авторів минулого століття була юрба – єдине ціле, що впливає на психіку людей, організація більш низького порядку в порівнянні з організованою спільністю. Нівелювання особистості в масі приводило до її спуска вниз по сходам цивілізації. Ключовим моментом у розвитку теорії стала книга О. Шпенглера «Захід Європи», яка на початку ХХ в. сформулювала проблему, що постала не тільки перед Європою – навала мас. Масове суспільство, будучи явищем відносно новим, перетерплювало довгий період дозрівання. Основні риси цього суспільства частково існували ще в Древньому Римі, але широке поширення одержали в останнє сторіччя.

Якщо об'єднати численні різноманітні визначення, то масове суспільство це суспільство, у якому домінує маса, панує масове споживання і виробництво, масова комунікація і культура цивільного суспільства, що спирається на суспільну думку. Ціллю статті є намагання дослідити вплив масової культури на літературу та проаналізувати поняття масової літератури, а також виявити місце жанру фентезі в ній.

Термін масова література відповідає декільком суміжним, взаємообумовленим, але не тотожним літературним і соціокультурним явищам. Як і його численні синоніми (популярна, тривіальна, пара- або бульварна література), насамперед він позначає ціннісний «низ» літературної ієрархії: «категорію літературних творів, які відносяться до маргінальної сфери суспільно визнаної літератури і які відкидаються як псевдолітература» [5, с. 76]. Відповідно до іншого визначення, це твори, які не входять у «офіційну літературну ієрархію» свого часу і залишаються далекими від «пануючої літературної теорії епохи» [13, с. 41]. Таким чином, масова література виступає в якості універсальної, трансісторичної оцінної категорії, котра виникла внаслідок неминучого розмежування художньої літератури за її естетичними якостями.

Питання про генезис масової літератури до сьогоднішнього дня залишається спірним. Деякі дослідники виявляють її джерела в далекому минулому – у літературі Відродження, середньовіччя і навіть античності. Автори статті «Категорії поетики в зміні літературних епох» у зв'язку з поняттям «масова література» згадують «давньогрецький роман і перські дастани», «східну обрамлену повість» і «середньовічні житія» [4, с. 93]. Російський дослідник С. Ю. Баранів відносить до ХVI в. формування масової літератури, як таку що виникла «у результаті розшарування й ускладнення культурного життя і була покликана задовольняти запити демократичного

читача, не підготовленого до сприйняття верхових зразків художньої творчості» [1, с. 5].

Для подібних розмірковувань були певні підстави. Можна шукати зародки масової літератури ще й у часи античності, адже і за часів античного світу було багато популярних літературних жанрів та творів, які можна було б назвати масовою літературою з точки зору популярності, та кількості читачів, які читали ці твори. Проте це не можна вважати беззаперечним фактом, адже на той час література не мала такого розмаху як нині, а отже і «маси» були зовсім не ті. Потрібно сказати, що протягом деякого часу письмова література була лише засобом, що допомагав фольклорним творам закріпитися в історії.

Виходячи з цього можна сказати, що масова література стає справжнім соціокультурним явищем лише під час розвитку прогресу та сучасних новітніх технологій, тобто тоді, коли дійсно «маси» можуть приєднатися до створення літератури. Адже тисячі людей по всьому світу приєднуються до автора, який пише свій твір та стають співавторами. Надзвичайно яскраво це ілюструється субкультурою фанатства та появою незліченною кількістю фанфіків та рольових ігор в мережі Інтернет. Сучасні автори орієнтуються на певне читацьке коло, і для кожного жанру масової літератури це коло буде своїм власним. Перед тим як почати писати твір автор повинен чітко розуміти чого буде чекати від нього його читацька аудиторія та надати їй це. Автори жіночих (рожевих) романів будуть орієнтуватися зовсім на інші сюжети та динаміку творів аніж автори фентезі. Хоча стосовно фентезі, то тут потрібно відзначити, що цільові групи читачів фентезі значно ширші від тих самих читацьких груп рожевих романів. Саме тому постає питання що такого є в фентезі, що вона стає чи не найпопулярнішим жанром масової літератури?

21 століття диктує свої канони буття – нам доводиться жити в суспільстві 24/7, і здавалося б, часу на читання зовсім не залишається, але це не так. Люди в сучасному суспільстві читають багато – читають у метро і маршрутках, на автобусних зупинках і в залах чекання вокзалів, в аеропортах і на роботі, і можливо, деякі з них читають будинку. Самими популярними жанрами сьогодні стають дамський роман, детектив, фентезі та фантастика. У цих книгах читач знаходить світ або світи, організовані по різних канонах, світи з різними законами, інші епохи, але усі вони об'єднані одною ознакою – масовістю. Аналіз масової літератури може служити індексом мінливих цінностей суспільства. Масова література видається мільйонними, якщо не мільярдними тиражами і на сьогоднішній момент стала невід'ємною частиною мовного існування сучасного суспільства. За даними соціологів, масова література сьогодні складає 97% літературного потоку [2, с.43].

В масовій літературі склався характерний для неї ряд жанрів. Це детектив, жіночий (рожевий) роман, фантастика та фентезі. Саме слово «фентезі» в перекладі з англійської означає фантазію, вигадку, казку. Виникненню цього специфічного жанру у літературі ХХ сторіччя сприяв ряд тенденцій розвитку західної цивілізації. Основне значення цього спору полягало у спорі щодо сутності людини, ким вона є та ким може стати під впливом навколишнього середовища та інших життєвих факторів.

Он-лайн енциклопедія «Кругосвіт» визначає фентезі як «засіб звільнення, втечі з неблагополучної реальності. Втеча (англ. escape) – важлива тема і толкіновського есе, і багатьох робіт як захисників, так і критиків фентезі. Фентезі, безсумнівно, є література ескапіська, література, що кидає виклик сучасному світу ... І світ міфологічний, «вторинний», і похований прогресом світ минулого змогли стати непоганим укриттям від холодної розумовості, цинізму, влади Мащини та Політики».

Однак все ж таки легковажно було б визначити фентезі просто як спробу втечі від реальності. Нам бачиться фентезі як спосіб показати особливий погляд на проблеми саме реального, дійсного світу, варіант спроби перенести найгостріші соціальні та психологічні питання сучасності в вигаданий всесвіт. Таким чином, можна досягти більш яскравого їх осмислення.

Світ фантазії спочатку виникав як альтернативний повсякденному буттю людства. Так з'явилися Середзем'я Толкієна, Нарнія Клайва Льюїса, Земномор'є Урсули Ле Гуїн та інші. Мешканці цих світів або людина, яка в них потрапляє, опиняються в дуже складних ситуаціях, котрі вимагають не тільки вчинення мужніх дій і героїчних вчинків, але, насамперед, жорсткого морального вибору. У цих книгах було можливо все – чарівники, дракони, магічні кільця, перевертні та відьми, коридори в часі та просторі, тобто весь арсенал чарівних казок і стародавніх легенд.

Однак при всьому польоті уяви в цьому трансформованому міфі незмінним було одне – людина повинна залишатися самою собою. Більш того, моральна ситуація завжди вимагала використання героєм своїх кращих духовних якостей. Як і в старих казках, добро перемагає зло, отримує верх саме як добро, без найменших поступок і компромісів. Навіть найшляхетніша мета тут не виправдовувала аморальні та негідні вчинки. Герой завжди повинен залишатися героєм, він не має права на помилку, не може підвести тих, хто на нього покладається, а для цього він не може поступитися своїми принципами. Основна задача «фентезі» полягала у встановленні гармонії всередині людини, в перемозі над самим собою. Судячи з популярності жанру, поставлена мета багато в чому досягнута. Справа залишається за конкретним читачем.

Останнім часом завдяки всесвітнім процесам глобалізації відбулася і глобалізація літературна. На пострадянському просторі жанр фентезі став також дуже популярним, більш того з колосальною швидкістю поширюється популярність саме вітчизняного фентезі, порівняно з закордонним. Проте при створенні цих творів вітчизняними авторами використовуються формули, котрі досить успішно використовувалися і досі використовуються закордонними письменниками. Так, слов'янські фентезі багато в чому повторюють типажі американських книг про великого Конона, якщо це героїчне фентезі, або типаж Гаррі Поттер, якщо ми маємо справу з Танею Гроттер або Дмитром Ємцем, і російський або український читач має можливість у цьому переконатися. У той же час процес літературної глобалізації стимулює потреба в національному самовираженні. Читач не лише читає, він сприймає, а це викликає в ньому бажання читати якісну вітчизняну літературу або якісні переклади зарубіжних творів. Також читач починає проявляти патріотичні почуття.

Говорячи про твори закордонного фентезі варто звернути увагу на твори англійської письменниці Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера. Феноменальний комерційний успіх циклу романів про юного чарівника не можливо порівняти з успіхом жодного літературного твору жанру дитячого фентезі та літературної казки у 20 сторіччі, хоча в сюжеті цього роману немає нічого надзвичайного. Історії, такі як про Гаррі Поттера були атрибутом людського буття протягом тисяч років – історії боротьби добра і зла, історії, в яких читач може уявити себе головним героєм, історії в яких навіть дитина може врятувати світ від неминучого, здавалося б, лиха.

Особливість літературної серії Джоан Роулінг про хлопчика-чарівника полягає у тому, що вона викликає інтерес не тільки в дітей, але й у дорослих. Казка Роулінг адресована всім мрійникам, незалежно від віку. Сюжет дитячого твору дуже динамічний, насичений подіями, неймовірними пригодами. Зазвичай книга розділена на глави і кожна нова главу – це нова подія з життя персонажів. У той же час фабула твору неймовірно проста і схематична. Сюжетна лінія книг про пригоди юного чарівника Гаррі Поттера по суті є детективною (жанр дитячого фентезі допускає присутність окремих елементів інших жанрів). Незаперечним сьогодні є той факт, що «Гаррі Поттер» назавжди увійшов у світ дитячої літератури і сусідить з «Вінні Пухом», «Пітером Пенном», «Мері Поппінс» та іншими.

Формула літературного твору для дітей не є занадто складною. В дитячій літературі все відносно ясно і просто. Герой у дитячих творах зазвичай одноліток читача. Він наділений тими ж звичками або слабостями, у нього можуть виникати такі ж проблеми у відносинах з батьками, вчителями, однолітками.

Пояснення успіху книг Джоан Роулінг, може полягати у «новизні» сполучення в них реальності і вимислу або виведення в якості головного діючої особи одинадцятирічного хлопчика, тобто однолітка потенційних читачів. Книги Роулінг, а точніше її ідея не відрізняється абсолютною новизною. Отже, запорука успіху її книг може полягати в майстерно підібраній комбінації рис і особливостей характерних для жанру дитячої фентезі. Успіх циклу про Гаррі Поттера ґрунтується на механічному з'єднанні багаторазово використаних у літературі фентезі тем, сюжетних ходів і ситуацій, які викликають у читача радість впізнавання. При бажанні сюжет романів про Гаррі Поттера можна порівняти це з калейдоскопом – картинка змінюється, але набір деталей, часточок залишається все тим же. Проте незважаючи ні на що вже багато років діти забавляються цим винаходом, відкривають для себе нові картинки, і їх це цілком влаштовує. Ми повинні пам'ятати, що читач – це дитина, а дитину не так просто обдурити, і якби книга не була б справжньою, цінною, реальною, то діти не хотіли б її читати. А що стосується компіляції або, так званих запозичень, так без цього дуже важко уявити масову літературу.

Далеко не завжди в книгах Дж. К. Роулінг перше місце займають позитивні персонажі – іноді це їх супротивники. Так, по популярності з Гаррі Поттером змагається його вічний ворог Драко Малфой. У негативних героїв читач бачить

втілення власних недоліків і комплексів, і це викликає у нього живе розуміння персонажу.

Саме потяг до фантастичного, альтернативного світу став причиною тотальної популярності жанру фентезі. Вражає вже перелік фентезійних форматів: міські, готичні, християнські, кіберпанковські (і ще кілька десятків). Навколо кожного з них складається своє читацьке співтовариство. Різновидом читацької спільноти можна вважати клуби рольових ігор, учасники яких «проживають» своє життя в обличчі фентезійного персонажа. Казково-міфологічна образність в фентезі межує з філософсько-психологічною проблематикою. Фентезі сприймаються читачами як альтернативна раціональному знанню форма пізнання світу.

Зрозуміло, міфологія в фентезі розуміється спрощено, у відриві від усієї системи міфологічних знання (бажання сучасної людини користуватися міфологією предків французький філософ Бодрійяр дуже влучно назвав «спокусою»). Отже вплив масової літератури на сучасне суспільство є значним, навіть можна сказати, що саме масова література формує естетичні смаки сучасних людей. Щодо фентезі, то цей жанр посідає гідне місце серед інших жанрів масової літератури, та користується широкою популярністю серед молодих читачів.

Бібліографічні посилання

1. **Баранів С. Ю.** Популярна проза XVIII століття: [Текст] // Повісті розумні і мудрі. Популярна проза XVIII століття. – М., 1980. – 134 с.
2. **Гудків Л. Д.** Масова література як проблема. Для кого?: [Текст] // Нов. літ. огляд. – 1996. – № 22.
3. **Лотман Ю. М.** Масова література як історико-культурна проблема: [Текст] // Лотман Ю. М. Вибр. ст: У 3 т. Т. 3. – Таллінн, 1992.
4. **Мельников Н. Г.** Масова література: [Текст] // Рос. словесність. – М., 1998
5. **Baldick Ch.** The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms: [Text] / Ch. Baldick. – Oxford; N. Y., 1990. – 179 p.

Надійшла до редколегії 23.05.2009.

УДК 821.161.1 – 3.09:37+929 Даль